

A szófaj történet történeti problematikája

1. Előjáróban néhány leíró, minden szinkroniában érvényes fogalom, kategória, nyelvi jelenség értelmezéséről beszélek, hogy ezek a későbbiekben egyértelműek legyenek.

A nyelvek szavait osztályokba, azaz szófajokba (régén *beszédrészek*, vö. angl. *parts of speech*, fr. *parties du discours*, ném. *Redeteile*) rendezik a grammatikusok, és az így kapott csoportok jellemzőit, mondatbeli, szövegbeli viselkedését kutatják. – Az osztályba sorolás alapja a szavak mondatrészszerpe, bővíthetősége, toldalékolási lehetőségei, valamint a jelentése (vö. Berrár 1982: 7–32; Rácz 1985: 258–66; Keszler 1995: 293–308).

A **szófajok** tehát – egyszerűen fogalmazva – egymáshoz hasonló szintaktikai, morfológiai és szemantikai sajátosságú szavak osztályai. Valamely szó szófajának **megváltozása** e tulajdonságok több-kevesebb módosulásával következik be. Ha így értelmezem a szófaji változást, más megnevezéssel a szófajváltást, akkor azt mondhatom, hogy közben alaki változás nem történik. (A szó szófajának képző által létrejött megváltozását, tehát például névszóból ige képzését [pl. *szépit*] nem sorolom a szófajváltás esetei közé; vö. D. Máta 2003: 204, 2004: 43–51).

Ha valamely szó szófaja úgy változik meg, hogy régi szófaji értéke is megmarad, akkor kettős (vagy két) szófajú szó keletkezik. Például a *reggel*, amely eredetileg (ragszilárdulással keletkezett) határozószó, főnevesül: főnévre jellemző mondatbeli szerepe, bővíthetősége, toldalékolása és jelentése lesz. Így határozószói-főnévi kettős szófajúság áll elő. A kettős, illetve **többszófajúság** és a **szófajváltás** tehát egymást feltételező, egymástól el nem választható fogalmak.

A nyelvtudományban ma is vita tárgya, hogy a szófajváltás eredményeként keletkezett „szó” (*reggel*) hány darab szó, azaz hány lexéma? Egy lexéma, amelynek két jelentéséhez két külön szófaji érték kapcsolódik, tehát polyszemiáról van-e szó, vagy két lexéma, amelyek más szófajúak, tehát hominímia áll-e elő.

Értelmező szótárainkban az első felfogás érvényesül (a *reggel* tehát egy címszó, azaz egy lexéma, amelynek két grammatikai jelentése, azaz szófaja van; a konkrét mondatban természetesen csak az egyik szófaji értékében jelenhet meg). – A másik felfogás szerint a szófajváltással mindig új szó (lexéma) keletkezik (hiszen más a mondatbeli viselkedése), vagyis a kérdés a hominímia problémakörébe tartozik.

A lexikográfia szempontjából ez a probléma tehát abban jelentkezik, hogy egy címszót (szótári szót) vesz-e fel a szótár több jelentéssel és több szófajjal, vagy szófajonként külön címszóba rendezi a jelentéseket.

Értelmező szótáraink gyakorlatával szemben ezért figyelemre méltó formai újítás a *Magyar szókincstár* (Kiss Gábor 1999) megoldása, a több szófajú címszavak szócikkeinek megszerkesztése:

az egy lexéma különféle szófajait külön-külön címszóként veszi fel. Az Előszóban Kiss Gábor így ír erről: „A címszót minden római számmal jelölt szófaj előtt kiírtuk a könnyebb használhatóság érdekében, annak ellenére, hogy ezeket nem tekintjük önálló lexikai egységnek” (VII). A Szókincstár szerkesztői tehát kettős megoldást választottak: nem új lexéma, mégis külön címszó. Az e mögött rejlő elméleti problémát Pusztai Ferenc így fogalmazta meg: „Grammatikai felfogásunk és a neki megfelelő lexikográfiai gyakorlat a szóképzéssel és a jelentésváltozással létrejött szófajváltást élesen elhatárolja. A szófajváltás eredete, formája, folyamata felől tekintve rá. A szófajváltás *eredménye* azonban azonos: új szófajú szó alakul ki. S mert új szófajú szó, ezért nemcsak jelentése más, hanem grammatikai viselkedése, potencialitása is – mindkét típusnak. Éppen ez különbözteti meg a többjelentésű szavaktól, a polisziemiától. A Magyar szókincstár megoldása, a jelentésváltozással alakult többszófajúság önálló címszavakkal való rögzítése világosabban állítja elénk a megválaszolendő kérdést: hol is áll a jelentésváltozással keletkezett többszófajúság? A polisziemiában vagy a polisziemia és a homonímia között?” (Pusztai 1999: 199).

Értem és elfogadom a probléma differenciált megközelítésének szükségességét, mindazonáltal a szófajváltással keletkezett többszófajúság kérdését (elsődlegesen) a polisziemia körébe utalom. Egy lexéma több grammatikai jelentésével számolok. Valamely szó szófajának megváltozásakor a szófajra jellemző jegyek változnak meg, vagyis: a szó jelentése, szintaktikai és morfológiai viselkedése lesz más. A *reggel* határozószó főnévvé válva a napszak nevét jelöli; megváltozik szintaktikai viselkedése: határozóból más mondatrész (alany, ha tárgyragot kap, tárgy stb.) lesz, és bővíthetősége is módosul: jelzöt kaphat, névelője lehet, s végül toldalékolhatósága is más lesz: főnévre jellemző jeleket, ragokat kaphat. Bizonyos szófaji változások esetében (például határozószó → partikula) a szó szövegtani, illetve kommunikációs-pragmatikai szerepe is megváltozhat (vö. Keszler 1995: 293–308). Tehát a szófaj megváltozásakor is a szó szófaját jellemző tulajdonságok változnak meg (vö. Hadrovics 1992: 37, 125; Laczkó 1995: 258–67; Lengyel 1996: 43–52). – Egy bizonyos ponton azonban valóban lehet, hogy a polisziemia „széthasad”, és a különböző jelentésű, hasonló alakok homonimákká (pontosabban *álhomonimákká*) válnak. Ha például az *az* mutató névmásból létrejön az *az* határozott névelő, amikor is az új jelentés annyira eltávolodik a régítől, hogy nem idézik föl egymást, hogy köztük a memoriális kapcsolat megszűnik, megszakad, akkor valóban helyes két külön lexémáról beszélni. Ezt a hasadást s egyúttal kapcsolatot egyes szótárak jelölik is: a hasadást (azaz a homonimajelleget) azzal, hogy két címszót vesznek fel a két szófajra; például ÉKSz.: *az*¹, *az*², a kapcsolatot (a két funkció közös eredetét, azaz az *álhomonima*-jelleget) pedig azzal, hogy a felső indexet zárójelbe teszik: ÉrtSz.: *az*⁽¹⁾, *az*⁽²⁾, ugyanígy jár el a RagSz. Vö. még például: ÉKSz.: *egy*¹ (ez az eredeti számnévi és határozatlan névmási *egy*) és *egy*² (ez az új határozatlan névelői *egy*). – Hasonló *álhomonimiai*val azonos szófajú szavak körében is bőven találkozunk, például: ÉrtSz.: *hegy*⁽¹⁾, *hegy*⁽²⁾ (mindkettő főnév), ugyanígy: RagSz.; ÉKSz.: *hegy*¹, *hegy*² stb. Érdekes volt számomra, hogy a szóhasadás példái között viszont a szakirodalomban nem mindenki emleget ilyen, teljesen hasonló alakú szavakat (csak olyanokat, amelyekben alaki különbség is van a két szó között, tehát ahol funkció- és alakhasadás, alak- és funkciómegoszlás együtt jár: pl. Grétsy 1962; MNyT. 344–7; Hadrovics 1992: 87–8; MGr. 343; de vö. S. Hámori 1967: 91–4).

Amikor amellet foglalkozok állást, hogy a szófajváltással nem keletkezik új lexéma, ezzel azt is állítom, hogy a szófajváltás nem szóalkotási mód (vö. Papp 1963: 3–31). Nem szóalkotási mód, hanem szemantikai-szintaktikai folyamat: jelentésbővülés, a meglévő lexéma grammatikai viselkedési képességének a megváltozása, bővülése, amelynek eredményeképpen tehát polisziemia, a meglévő lexéma több (grammatikai) jelentése, s egyúttal (illetve azaz) több szófaja áll elő.

2. A szófajváltás is, mint bármilyen más változás a mindenkori szinkroniában zajlik, de vizsgálata egymás utáni állapotokra is irányulhat. Az állapotbeli változások ugyanis az egész rendszert átalakítják, így valamely régebbi szinkron metszetet – bizonyos szempontból új elemek és szabályok által működő – új rendszer vált fel.

A továbbiakban két vonatkozásban vizsgálom a szófaji változásokat. Egyrészt azt tekintem át, hogy végül is miben áll a szófajok története, mi mindennek a változásáról van szó, amikor a szófajok, a szófaji rendszer változásáról beszélünk. Másrészt (3. pont) a szófaj történet vizsgálatának módjáról, lehetőségeiről lesz szó.

2.1. Szófaji változás a szavak szintjén. – Változhat és változik is egy-egy szónak a szófaja. Ha a régi szófaj is megmarad, akkor két- (kettős-), illetve többszófajúság áll elő. – De mi változik, amikor a szó szófaja módosul? Természetesen a szónak azok a sajátosságai változnak, amelyek alapján addig a szót az illető szófajba soroltuk. Vagyis: megváltozik (illetve megváltozhat) a szó mondatbeli szerepe, bővíthetősége, toldalékolhatósága, jelentése. Mint már utaltam rá, csak az olyan szófaji változásokat vizsgálom, amelyek „zéró morfémás derivációk” (Naumann 1986: 23; Glück 1993: 337; Lewandowski 1994: 608–9, 1251), vagyis nem vonom be a vizsgálatba a szóképzést, a szó szófajának képző által való megváltozását; vö. D. Mátai 2004: 43–51). – Például: a *somlai bor* szerkezetben szereplő *somlai* szó eredetileg jelző, melléknév, de ha azt mondom, hogy „A *somlait* szeretem”, akkor megváltozik a szó mondatbeli viselkedése: jelző helyett tárgy lett, tárgyragot kap, és névelő is járul hozzá; egyúttal az egész jelzős szerkezet jelentését is fölveszi, vagyis mondatrészi szerepe és alaktani viselkedése, valamint szemantikai kategóriája is megváltozik. Ebből az következik, hogy a *somlai* melléknév főnévvé vált, és a főnevekre jellemzően viselkedik a mondatban. Mivel eredeti szófaja is megmaradt, kétszófajú szóként (lexémaként) él a nyelvben. (A szót/szótestet alaki változás nem érte.)

2.2. Változás az egyes szófaji kategóriák szintjén. – Egy-egy szófaji kategória mint egész is változhat: keletkezhet (ki is veszhet, de ez a lehetőség a magyarban nem realizálódott), állományának köre bővíthet (vagyis új elemek keletkezhetnek), illetve szűkülhet (azaz egyes elemek kikerülhetnek belőle: vagy úgy, hogy átlépnek más szófajba, vagy úgy, hogy használatuk ritkul, majd kiveszik a szó a szókincsből).

A magyarban a szófaji kategóriák többsége alapnyelvi eredetű, azaz megvan az ősmagyar kor elején. – Az **ősmagyar** korban **jön létre**, tehát **új szófaj** a kötőszók szófaja, a névmások **alcsoportjai** közül a birtokos és a visszaható névmás, valamint (valószínűleg) az *-n* képzős személyes névmás (*ennen, tennen* stb.), az *-atta/-ette* képzős határozói igenév (pl.: *lakatta* 'amikor lakott, laktában'. – A **korai ómagyar** korban keletkezik a határozott névelő, a **kései** ómagyarban a határozatlan névelő. Az ómagyarban a névmások kategóriája tovább bővíül: létrejön a kölcsönös és az általános névmás. Ekkor az igenevek kategóriája is bővíül: létrejön az *-andó/-endő* képzős melléknévi igenév és a *-val/-vel* képzős határozói igenév (pl.: *sírval* 'sírva, sírással') – A **középmagyar** korban lép be a szófaji rendszerbe a névutó-melléknév, így ez a legfiatalabb szófaj a magyarban („a ház *mögötti* kert”). Ekkor jön létre a névmások egyik alcsoportja: a *bár-* előtagú általános névmás, valamint a határozószók egyik alcsoportja: a *bár-* előtagú általános névmási határozószó. – **A történeti szófajtan egyik fő feladata az említett új szófajok, szófaji alcsoportok keletkezési módjának/módjainak a vizsgálata is.**

Egyes szófaji kategóriák, alkategóriák **viszsa is szorulhatnak**. Ez leginkább az ige-névszók csoportját érinti: az ide tartozó kettős szófajú szavak valamelyik tagja (illetve valamelyik funkciója) – főleg az igei tagja – tőigeként kiveszik a használatból. (Képzett származékokban él tovább az akkor már passzív vagy fiktív igei tő; pl.: *keh* → *keheg* ~ *köhög, köhint* ige – *keh-es* főnév.) Ez főként az **ősmagyar** és az **ómagyar** kor eseménye (vö. A. Molnár 1991: 553–62, 1992: 911–4). Később szórványos. – Visszaszorulás a sorsa az **ómagyar** korban: az *-atta/-ette* képzős határozói igenévnek is (vö. A. Jászó 1992: 451–4). – A **középmagyar** korban szorul vissza (az ómagyarban keletkezett) *-val/-vel* képzős határozói igenév; az *-atta/-ette* képzős szórványossá válik. Gyengül, felbomlik az *ennen, tennen* típusú *-n* képzős személyes névmás paradigmája; csak egyes alakjai fordulnak elő, alkalmilag, birtokos jelzőként. – **Az egyes szófajok, szófaji alcsoportok visszaszorulásának vizsgálatára is ki kell terjednie a történeti szófajtani elemzésnek.**

2.3. Változik a szófaji rendszer mint egész is. – A 2.2. pontban említett szófajcsoportokra, alcsoportokra vonatkozó változások nem önmagukban, a többi kategóriától függetlenül változnak,

hanem – egyrészt az egész nyelvi rendszer működésétől, hatásától indukáltan, másrészt – ezek a szófaji változások átalakítják **magát a szófaji rendszert**, a szófaji rendszer egészét is. Tehát azzal, hogy új szófaj, szófaji alcsoport lép a rendszerbe, hogy egy-egy szófaj belső rendje, alcsoportjainak egymáshoz való viszonya, aránya megváltozik, az egész szófaji rendszer, vagyis a szófaji rendszer mint egész is megváltozik.

3. A szófaj történet vizsgálatának módjai, lehetőségei

3.1. A centrum-periféria elvének alkalmazása a vizsgálatban. Az átmenetiség. – A nyelvi változás folyamatos, folytonos, fokozatos, így ennek megfelelően kell vizsgálni. Vannak olyan grammatikai jelenségek, amelyekkel kapcsolatban föltehető s egyúttal meg is válaszolható az „ilyen vagy olyan?”, az „ez vagy az?” eldöntendő kérdés (pl.: egyes szám vagy többes szám, határozott ragozás vagy általános ragozás stb.); de sok nyelvi jelenség olyan, amelynek fokozatbeli változatai vannak (Benkő 1980: 276). H. Varga Márta a 'hiány' kifejezésének nyelvi/grammatikai eszközeit vizsgálva (2004) gyönyörűen kimutatta, ábrázolta is ezt a fokozatosságot. Én néhány határozószó-csoport szinonimitásával kapcsolatban tettem kísérletet a jelentések ilyen jellegű összefüggéseinek leírására (D. Máta 1984: 297–304). – Nézzünk még néhány más példát, olyanokat, amelyek már közelebb vannak témámhoz: a „szó–nem szó” vagy a „fogalomszó (lexikai szó) –viszonyszó (grammatikai szó)” oppozíció sem egymást kizáró, vagy-vagy természetű szembenállás. Ezek (és egyebek) egy adott szinkroniában is átmeneteket mutathatnak (például a *volna* bizonyos szempontból szó, bizonyos szempontból nem szó, illetve más jellegű szó, mint például a *könyv*, az *olvas* vagy az *és*; vö. Juhász J. 1980; Kenesei 2000: 75–136); történetileg pedig még inkább, illetve más módon is mutatnak átmeneteket, fokozatokat. Az egyes szófajok tartományának a határai sem élesek, vagyis nem mondhatom meg mindig minden szóról (még adott időben, adott kontextusban sem), hogy határozószó vagy ígékötő, határozószó vagy kötőszó stb. Mert a szófaj tartományába tartozó szavak nem egyforma mértékben tesznek eleget az adott szófaj kritériumainak: skálán (esetleg számegegyenesen) helyezkednek el. „Csak” azt kell(ene) tudni, hogy mi a középpont, mi van az origóban, mihez képest minősítjük így vagy úgy a vizsgált szót (nyelvi jelenséget).

A kognitív nyelvészet az ilyen esetekre dolgozta ki a jelentésleírás új kategorizációs elméletét, a prototípus-elméletet (vö. Bańcerowski 1999: 78–87; Szilágyi N. 1997; Tolcsvai 2000: 494–500). Ez abból indul ki, hogy a valóság folytonos, a kategóriák közötti határok gyakran elmosódnak, így a kategóriába tartozó jelenségek bizonyos skála/skálák mentén helyezkednek el. Langacker is azt mondja, hogy a nyelvben sok minden fokozat kérdése, hogy a nyelvi kategóriák nincsenek mindig élesen elhatárolva és meghatározva, és gyakran elmosódtak, bizonytalanok a széleken (Langacker 1987: 14). Ennek megfelelően dinamikus modellt állít fel a „centrum–periféria elv” keretében. A centrumban a prototípus áll, az a példány, illetve sajátosságegyüttes, amely az illető kategória tipikusnak mondott elemeit a legpregnansabban, a legtöbb sajátosság, jegy meglétével bírva képviseli. Ettől a központtól fokozatosan távolodva, a középponttól a perifériáig terjedő, több pontból álló fokozati skála mentén helyezkednek el a kategóriába tartozó példányok. Nem lehet tehát ezek mindegyikétől elvárni a prototípust jellemző minden tulajdonság, központi érték meglétét. Bizonyos tulajdonságok hiánya tehát nem zárja ki a kategóriából az illető nyelvi jelenséget; az abba beletartozik, csak nem prototipikus egyedként (a fokozatosság és a centralitás problémájáról, a szójelentések típusairól vö. Kiefer 1999: 107).

Szemléletesen illusztrálja mindezt a Prágai Iskolától induló nagyvároshasonlat, a centrális kerületeket és a peremkerületeket, a periférikus városrészeket hozva példának. A peremkerületek is a nagyváros részei, de nem rendelkeznek a belső kerületek minden tulajdonságával. „De ki tagadhatná, hogy azért ezek is léteznek, és a városok életében szintén szerepet játszanak?” (Balázs 1988: 19; Péter 1976: 409–14, 1991: 528). A történeti nyelvészet művelői már régóta ebben a szelvényben gondolkodnak és tesznek megállapításokat.

Így tekintek én is a szavak szófajára, a szófaji kategóriák határkérdésére. Például egy ragos főnév megszilárdulása, lexikalizálódása (határozószóvá válása) is – példányként – különböző mértékű lehet. Voltak, vannak „biztos” határozószók, határozószói „kövületek”, amelyek a prototípust képviselve minden szófaji kritériumnak megfelelnek (pl.: *hanyatt, rögtön, tüstént*), és vannak olyan elemek, amelyek ettől a középponttól távolodva a „határozószóság”-nak egyre kevesebb kritériumával rendelkeznek, így a periféria különböző sávjaiban/pontjain helyezkednek el. Ezt a fokozatosságot akár számegegyesen, akár koncentrikus körökkel ábrázolva jól lehet szemléltetni is. – Ugyanezt mondhatjuk a szófajváltás bizonyos fajtáira, eseteire is, hiszen az egyik szófajból kilépő elem (szófajváltásonként különbözően) fokozatosan veszi fel új szófajának, grammatikai jelentésének releváns jegyeit. Ez különösen így van a viszonyzókkal, illetve a sokszor ezek előzményeikül szolgáló adverbiumokkal kapcsolatban.

3.2. A történeti nyelvészet szemléletbeli megújítása és *A magyar nyelv történeti nyelvtana* (= TNyt.: Benkő szerk. 1991, 1992, 1995). – A szófajttörténettel kapcsolatban a fő kérdés ugyanaz, ami az egész nyelvi rendszer történetének leírásakor fölmerül. Először is: egy-egy nyelvi jelenség (adott esetben egy-egy szófaj) alakulását kísérjük-e végig az ősmagyar kortól napjainkig, vagy régebbi és újabb szinkrón metszeteket írunk le (egy-egy nyelvi jelenséget, illetve az egész nyelvi rendszert), s ezek megfelelő módszerű összevetésével bontsuk-e ki a különbségeket, a változásokat, a változások összefüggéseit, törvényszerűségeit.

Magyarországon az újgrammatikus szemléletet meghonosító Simonyi Zsigmond fontos rész tanulmányokban és monográfiákban inkább az elsőként említett módon írt a határozók (köztük a határozószók) (1888, 1892), a kötőszók (együttal az összetett mondat) (1881–1883) stb. történetéről. Simonyi után Gombocz Zoltán munkái, részszintézisei szolgálnak tanulságul, forrásul számunkra: ezeket *A magyar történeti nyelvtan vázolata* címen kívánta egységbe foglalni: „az a szándékom, hogy rendszeres, de csak az elvszerű anyagot tartalmazó leíró és történeti magyar nyelvtanomat nyomtatásban is közzéteszem” (Gombocz 1934: 7). Tehát leírás és történet, mindkét megközelítés szükséges. Felfogása szerint „a történeti nyelvtan feladata a diachronikus fejlődési sorok megállapítása, a fejlődés lélektani és logikai okainak vizsgálata” (Gombocz 1927: 4). Gombocz azt a – 20. század második felében általánosan elfogadott – felfogást képviselte már 1927-ben, hogy „meggyőződésem, hogy a mai magyar nyelv tüzetes leíró nyelvtanának a megvalósulása a magyar nyelvtörténeti kutatásoknak is újabb lendületet adna” (Gombocz 1927: 6). Gombocz volt az az úttörő gondolkodó, aki nemcsak a szinkrón adatok történeti felhasználhatóságát hirdette, hanem a szinkrón leírások nyelvtörténeti fontosságát is felismerte; nála kapott először igazi szerepet a funkcionális szempont. – A 20. század második felében Gombocz véleménye valósággá lett: a nyelvelmélet és a leíró nyelvészet megtermékenyítő hatása a magyar történeti nyelvészetben is megmutatkozott. Elsősorban a funkcionális szemlélet és a rendszerszemlélet megerősödésére gondolhatunk. A szinkronikus és a diakronikus nyelvészlelet gyümölcsöző együttthatását jól illusztrálják azok a tanulmányok, amelyek az *ÁNyT.* V. kötetében (1967) jelentek meg, például: Benkő 1967b: 41–67; Herman 1967: 155–68; Péter 1967: 247–68 (vö. még Horváth–Ladányi szerk. 1993).

Bárzsi Géza, a következő nyelvtörténész-nemzedék nagy szintézisalkotó személyisége (kortársaival, az *Egyetemi Magyar Nyelvészeti Füzetek* sorozat köteteiben, majd a *Magyar nyelv életrajzában* [MNyÉletr. 1963] és a *A magyar nyelv története* című egyetemi tankönyvben [= MNyT.: Benkő szerk. 1967]) mindkét megközelítésre példát mutatott. A *MNyÉletr.*-ban korszakok szerint haladva írja le a magyar nyelv történetét, a *MNyT.*-ben pedig a nyelvi szintek szerint haladva a hangtörténetről, a szótörténetről és a mondat történetéről (mindegyiken belül a megfelelő és szükséges alfejezetekben) mondják el a szerzők a változási folyamat lényegét, jellemzőit az ősmagyar kortól (az alapnyelvi örökséget is beleértve) „maig”. (Az idézőjel itt arra utal, hogy – tankönyvről lévén szó – rövidegre törekedve főleg az ősmagyar és az ómagyar kori változásokról van szó, hiszen ebben a két hosszú nyelvtörténeti korszakban zajlottak a nyelvi rendszert legmélyebben érő és legszélesebb körű változások (vö. Benkő 1988). „Bárzsi volt az, aki elsőként írt le szinkrón rész-

rendszereket nyelvtörténeti vizsgálatokban (l. pl. a szótövek leírását a *TA*-ban és a nyelvtörténeti korszakok szerinti fonémaállomány-összefoglalásait a *Htört.*-ben és a *MNyT.*-ben” (Kiss J. 1993: 261).

Az utóbbi évtizedekben megújuló nyelvtörténeti szemlélet elveit több fontos tanulmányban Benkő Loránd fejtette ki (Benkő 1967b: 41–67, 1975: 327–44, 1980: 15–28; l. még: Károly 1980: 41–53); például: „szükséges és teljes értékű nyelvtörténeti feladattá vált a múltbeli szinkron leírás; szemléleti átalakulást hozott a változásoknak a nyelvi struktúra változásaként való felfogása” (Benkő 1975: 331).

Időközben érlelődött a magyar nyelv teljes történeti nyelvtanának terve, formálódott a koncepciója. 1974-ben a budapesti etimológiai konferenciát lezáró szakmai beszélgetésen a különböző intézményeket képviselő szakemberek egyöntetű támogatásával volt szó a magyar történeti nyelvten elkészítésének a szükségességéről és tervéről (vö. Kiss J. 1993: 257–80). A 70-es, 80-as években gyorsultak fel a történeti nyelvten munkálatai: Benkő Loránd vezetésével, irányítása alatt a terv megvalósítása is elkezdődött. Én ekkor kapcsolódtam be a kutatásba, ekkortól lett személyes élmény is számomra a történeti nyelvten tervezése, módszerének, felépítésének stb. kidolgozása, valamint saját fejezeteim (a határozószó és az igekötő) megírása. A döntés értelmében 1526-ig dolgoztuk fel a magyar grammatika történetét, sok nyelvi anyag bevonásával. A főszerkesztő (Benkő Loránd) és a szerkesztők (E. Abaffy Erzsébet és Rácz Endre) a meghívottak széles körének részvételével tartott munkaértekezleten, 1983-ban tájékoztatót adtak a készülő munkáról, 15 próbafejezet közreadásával. Ez a „Tájékoztató »A magyar nyelv történeti nyelvtena« munkálatairól” címmel 1984-ben a *MNy.*-ben meg is jelent (Benkő, Abaffy, Rácz 1984: 129–44).

3.3. A *TNyT.* és a szófajok. – A „grammatika” tágabb és szűkebb értelmezése között a *TNyT.* „valahol középúton van” (Kiss J. 1993: 263). Ebben a leszűkítésben objektív körülmények is szerepet játszottak (pl.: terjedelem, a megjelenés igénye, a bevonható munkatársak száma, pénz stb.) – Nincs benne a történeti hangtan, illetve fonológia, szókincstan, szójelentéstan, stilisztika, rendszeres nyelvjárástörténet, történeti szociolingvisztika. (Ha cím szerint hiányoznak is, de ezek a szempontok a szerzők szemléletében, gondolkodásában ott vannak, és ahol lehet, ilyen jellegű megállapításokat is tesznek, illetve tesznek.) A *TNyT.*-ben benne van a morfológia, a szószerkezettan, a mondattan és a szöveggrammatika.

Benkő Loránd a fent említett „Tájékoztató ...” egyik helyén azt írja, hogy a *TNyT.* nem fog tartalmazni szófajtant sem (132), később viszont így szól erről a témakörrel: „Már volt szó róla, külön szófajtan – erős lexikai, illetőleg szemantikai vonatkozásai miatt is – nem lesz nyelvtenünkben. Ennek ellenére a szófaji problematika nem szorul háttérbe, sőt mint egyik fő rendező elv végigvonul az egész nyelvten szerkezetén és szemléleti-tárgyalási felfogásán” (136).

Ezt Abaffy Erzsébet „a morfológia tárgya és az elemzés alapszempontjai” cím alatt így bontja ki: „A morfológia a nyelvi szerkesztésnek a különböző szófaji kategóriákban jelentkező grammatikai eszközeit és módjait vizsgálja. Fő tárgya a morféma, de a szorosán vett morfológiai kérdéseken túl a szükséges mértékig nyitott a morfológia és a morfoszintaktika irányában is” (140). A *TNyT.*-ben tehát nincs egységes szófajttörténeti fejezet, de az egyes szófajok ősmagyar és ómagyar kori állapotait és változásait, alaki és funkcionális kérdéseit elemzik a részfejezetek: a toldalékolható alapszófajok tötnyi és toldalékolási kérdésein kívül a nem toldalékolható (illetve a határozószó mint korlátozottan toldalékolható) szófajok alaki és funkcionális jellemzőit is bemutatják.

A nyelvten mondattani részéhez adott tájékoztatóban Rácz Endre is szól a szófaji szempont érvényesítéséről: „Az újabb grammatikaelméleti törekvésekből természetesen nemcsak a transformációs analízis módszerét, valamint a rendszerszerű ábrázolásra törekvést igyekeztünk átvenni. A korszerű törekvések jegyébe illeszkedik az az eljárásunk is, hogy igen fontos szerepet tulajdonítunk a szófajoknak, azok bővíthetőségének: vonzatainak és szabad bővítményeinek (a mellékmondat formájában kifejezetteknek is). Így az alárendelő szintagmák sorában megkülönböztetjük az igei (igenévi) és a különböző névszói alaptagú szintagmákat, s hasonlóképp járunk el az alárendelt

mondatok tárgyalásában is” (Benkő, Abaffy, Rácz 1984: 142–3). Vagyis: a „mondattani rész is jórészt szófajközpontú szemléletű” (*TNyt.* I, 23).

Egységes szófajttörténeti fejezet tehát a *TNyt.*-ben nincs. Igaz, hogy a különféle szófajokkal foglalkozó szerzők folyamatosan konzultáltak egymással, olvasták (olvastuk), véleményezték (véleményeztük) egymás fejezeteit, így – azt hiszem – elég jól sikerült az összehangolás. Igyekeztünk, hogy ugyanarról a kérdésről a különféle fejezetekben hasonló felfogásban beszéljünk. (Pláne, hogy ugyanazt az adatot hasonlóan ítéljük meg. Mert ilyen probléma számos akadt.)

Az állapotleírás és a változásleírás, illetve az okok és az összefüggések elemzése a szófajtani fejezetekben (és az egész *TNyt.*-ban is) hasonlóképpen valósult meg. Az ómagyar kor 500–600 évét két korszakra bontottuk: a 14. század közepéig tartó korai és a 14. század közepétől 1526-ig tartó kései ómagyar kor elejét, illetve végét tekintettük egy-egy szinkrón állapotnak. A két korszak egyenként 200–300 évet felölelő, fennmaradt nyelvemlékekből kiválasztott korpuszok együttese (a korai ómagyarból minden fennmaradt adatot felhasználtunk, a késeiből válogattunk, vö. Benkő, Abaffy, Rácz 1984: 133–4) természetesen nem felel meg a szinkroniával szemben támasztott egyik követelménynek sem: egyrészt az idő túl hosszú ahhoz, hogy „egyidejű állapotról”, „szinkroniáról” beszéljünk, másrészt a tér, a nyelvterület túl tág (amennyiben a nyelvemlékek több nyelvjárást képviselnek) az ideálshoz képest. Mégis: forrásaink alapján (az ősmagyar korral kapcsolatban az uralisztika és a szókincskutatás, az etimológia eredményeit is felhasználva) igyekeztünk leírni az ősmagyar kor eleji állapotot, aztán az ősmagyar végi, azaz a korai ómagyar eleji, majd a korai ómagyar végi, azaz a kései ómagyar eleji s végül a kései ómagyar végi állapotot (ez négy szinkrón metszet). Úgy, hogy a korszakokon belüli (tehát három korszakon belüli) változásokat, azok szabályszerűségeit is sikerüljön föltárni.

3.4. A Magyar nyelvtörténet tankönyv (Kiss Jenő–Pusztai Ferenc szerk. 2003) **és a szófajttörténet.** – A *TNyt.* megjelenése után kézenfekvő volt (és okos „gazdálkodás a munkaerővel”), hogy nekifogtunk az új magyar nyelvtörténeti tankönyv elkészítésének. Kiss Jenő és Pusztai Ferenc áldozatos szervező, a szerzőket és szövegeiket összehangoló munkája eredményeképpen és persze a tíz fejezetíró jóvoltából elkészült, és 2003-as évszámmal 2004-ben meg is jelent a könyv.

Ennek szerkezete – céljának, jellegének megfelelően – más, mint a *TNyt.*-é volt. Az általános, elméleti bevezető után: hangtörténet, helyesírás-történet, morfématörténet, szókészlet-történet, szófajttörténet, szószerkezet-történet, mondattörténet, szövegtörténet. Az én feladatomban a szófajttörténet elkészítése lett.

Mostani gondolatmenetem szempontjából a fontos az, hogy egy önálló szófajttörténeti fejezet megírása mellett döntöttünk. Ennek a terve, a szükségessége már régóta érik, formálódik bennem. A 2004. augusztusi nemzetközi magyar nyelvészeti konferencián „A szófajok a grammatikában” címen annak áttekintése után, hogy régebbi és újabb, magyar és külföldi nyelvtanokban hol, hogyan jelentkezik a szófaji problematika – már érveltem a szófajtan, különösen a szófajttörténet egy fejezetben való, egységes tárgyalása mellett (Mátai 2004: 452–63). Most ezt nem ismétlem meg. A szófaji rendszert tehát úgy fogom fel és tárgyalom, mint a nyelvi rendszer egy részrendszerét (amilyen például a morfémarendszer stb.). Hiszen a szófaj a szavak grammatikai tulajdonsága (jóllehet a szavak lexikális egysége), összekapcsolódásait is (akár morfé mákkal, akár más lexémákkal) grammatikai tulajdonságaik szabják meg. Ezek az összefüggések, ezek a szabályok rendszertani jellegűek, ezért helyesnek tartom, ha a szófaji rendszerről mint a nyelvnek egyik részrendszeréről beszélünk.

Ezért lett, illetőleg van a *MNyttört.* tankönyvben szófajttörténeti fejezet. Ennek felépítése – az íráskor – a következő volt: a szófajttörténeti fejezetcím alatt, alszempontként következtek a nyelvtörténeti korszakok (ősmagyar, ómagyar [tankönyvről lévén szó nem bontottuk ketté], középmagyar, újmagyar, újabb magyar kor), és ezeken belül az egyes szófajok. Így az előre-, illetve hátrautalás egy áttekinthető, belátható lapterjedelmen belül érvényesült volna. A kötet végső szerkezetében ez – minden fejezetet illetőleg – módosult: a fő fejezetcímek a korszakok lettek, és azokon belül a hangtörténet stb. Ennek az az előnye, hogy – ha az olvasó valamelyik nyelvtörténeti korszakra

kíváncsi, akkor – annak leírását lineárisan, folyamatosan lapozva, megtalálja. Hátránya viszont, hogy – ha egy-egy részrendszer, témakör iránt érdeklődik, akkor az arra vonatkozó információkat a tartalomjegyzék segítségével (70–97) a könyv több helyéről (öt korszak, öt hely) kell összeválogatnia. De azért ez a „nehézség” leküzdhető.

Most inkább a tankönyvi fejezetekkel kapcsolatos hiányérzetemről mondanék valamit. Mivel egy-egy korszakon belül egymás után van szó az egyes szófajokról, s minden szófajjal kapcsolatban külön-külön az egyes változási típusokról (pl. állománybővülés szófajváltással vagy valamilyen szóalkotási mód működésével), csak mérsékelten sikerült a változástípusok, az egymással összefüggő, esetenként ok-okozati összefüggést mutató, egymást indukáló erők, rendszerhatások bemutatása.

4. Tehát mintegy a tankönyv kiegészítéseként még jó néhány olyan lényeges kérdést kell megvizsgálnunk a későbbiekben, amelyek a szófajok változásával kapcsolatosak. Ezek közül most csak jelzek néhányat. – Az egyik ilyen kérdés az, hogy **hogyan**, milyen módon **bővülnek az egyes szóosztályok** (a nyelvtörténeti korszakok szerinti eltérésekre is figyelve). A **szóképzésen** kívül a fő szóalkotási mód a szóösszetétel és a ragszilárdulás. A **szóösszetétel** – a fő szófajokon kívül – a viszonzyszók (a grammatikai szavak, szófajok) körében is működik (pl. kötőszók, módosítószók is keletkeznek így), a **ragszilárdulás** (vagy elemszilárdulás, vö. MGr. 344; D. Máta 2003c. 409–14) pedig főként a határozószók és a névutók (ritkábban az igekötők) tipikus keletkezési módja (egyéb szóalkotási módok mellett).

Az alábbi kis áttekintés a ragszilárdulás megvalósulását, a kiinduló szófajok és az eredmény szófajok összefüggését tükrözi:

- a bemenet lehet: főnév, névmás, melléknév, igenév, határozószó,
- a kimenet lehet: határozószó, névutó, igekötő, névmás (a felsorolás a gyakoriságot tükrözi);
- a két szempont egyesítésével:

főnévi töből	→ határozószó, névutó, igekötő,
névmási töből	→ határozószó, névutó, névmás,
melléknévi töből	→ határozószó, névutó,
igenévi töből	→ határozószó,
határozószói töből	→ határozószó.

A lényeg tehát az, hogy a ragszilárdulás során a tő, a kiinduló szófaj a nagy lexikai kategóriák közül való; az eredmény szófajok: főleg a határozószó (*nyomban, lopva* 'titokban'), a kis lexikai kategóriák, azaz a viszonzyszók közül pedig főleg névutók keletkeznek így (*mellett, révén, érdekében*), de ily módon jön létre az igekötők egyik rétege is (*agyon, tönkre*).

A szóösszetétellel és a ragszilárdulással új lexéma keletkezik, tehát úgy bővülnek az érintett szófajok, hogy a közéjük tartozó elemek, lexémák száma nő. Az ilyen változás tehát **lexikalizáció** (vö. Balázs 1966: 79–88; D. Máta 2003c: 409–14). De úgy is bővíthetnek egyes szóosztályok, amint az 1. pontban már volt szó róla, hogy egy meglévő lexémának a szófaja változik meg: ezzel nem új lexéma keletkezik, hanem a meglévő bővül új jelentéssel és új szófaji értékkel, tehát többszófajúság áll elő. Ha például határozószó igekötővé válik (*hátra*), akkor nő, bővül az igekötők osztálya, de a lexémakészlet, a lexémaegyedek száma változatlan marad.

Ha a szófajváltás vagy a ragszilárdulás eredménye viszonzyszó, grammatikai szó, akkor a változás a **grammatikalizáció** körébe tartozik (a kérdésnek hatalmas szakirodalma van). Ez az újabb időkben népszerű kutatási téma. Bynon szavaival: „az a jelenség, amikor teljes szótári szavak besorolása megváltozik, és pusztá viszonzyszavakká vagy toldalékokká válnak” (Bynon 1997: 14). A „teljes szótári szavak” kifejezés némileg homályos, bár értjük, hogy alapszófajokba tartozó szavakból, nagy szófaji kategóriákból (fogalomszókból és határozószókból) keletkező elemekről van szó. A grammatikalizálódás során tehát autonóm nyelvi egység függő nyelvtani kategóriává degradáló-

dik. Egy autosemantikus (lexikális jelentésű) nyelvi elemből szinsemantikus (pusztán grammatikai jelentéssel bíró) nyelvi elem lesz. Egy-egy lexikai egység tehát fokozatosan elveszíti autonómiáját, deszemantizálódik, szemantikailag kiüresedik, morfológiai transzparenciája gyengül vagy megszűnik, miközben csökken az illető elem szemantikai önállósága, növekszik más autonóm nyelvi egységektől való függősége, kötöttebbé válnak mondatba épülését irányító használati szabályai (Forgács 1999: 23–44).

Tágan értelmezve úgy is definiálhatjuk a grammatikalizációs folyamatot, hogy az „a nyelvten bármely részterületén bekövetkező fokozatos mozgás a tömörebb szerkezetek, a nyelvi kifejezéscsőzők kisebb szabadságának irányába” (Haspelmath 1998: 318, idézi Szili 2005: 151). Ilyen értelemben minden olyan változás grammatikalizáció, amelynek eredményeképpen egy nyelvi elem valamely magasabb nyelvi szintről lejjebb száll, például: szintagmából → összetett szó; összetett szóból (utótagjának képzővé válásával, pl. *jár-hat*) → képzett szó; a lexikalizálódásnak azok az esetei, amelyek során a szó morfológiai tagoltsága elhomályosul, azaz a morfológiai tagoltság szintetikus irányban módosul, vagyis egy több tagból álló, részekre bontható morfémalánc átalakul egyetlen lexikai egységgé (pl. *alattomban*). Témánkat tekintve tehát nemcsak a viszonyzó, hanem a határozószó keletkezése is a grammatikalizálódási folyamat része, annak egyik megnyilvánulása. A demotiváció eredményeképpen a keletkezett új nyelvi egység jelentése már nem vezethető le az egyes elemrészek jelentésének összegeként (vö. Bussmann 2002: 260–1; Forgács 1999: 24–6, 2001: 37–48). Az így keletkezett szavak tehát morfológiaiban és szemantikailag is felbonthatatlanná válnak.

Egyes elemeik a „grammatikalizációs ösvényen” továbbhaladva, a lexémaszintnél lejjebb szállva toldalékká is redukálódhatnak. – Lényegében tehát minden viszonyzó keletkezése a grammatikalizálódás valamely fajtája, útja, módja (vö. Szili 1995; Forgács 2001: 37–48).

A grammatikalizációval kapcsolatban érdemes egy olyan jelenséget szemügyre venni, amely nemcsak a viszonyzókat, hanem az egész nyelvi rendszert érinti. Sebestyén Árpád röviden „a nyelvi jelenségek nagy körforgása”-nak nevezi ezt a folyamatot. Ezt 1967-ben (a névutókkal kapcsolatban, de más jelenségekre is érvényesen) így fogalmazta meg: „A toldalékolatlan, viszonyítatlan, »szótári« jeleket beépítjük a beszéd egységeibe, viszonyok kötelékeivel hálózunk be, majd a nagy egészből darabokat emelünk ki az újabb konstrukciók kedvéért. Közben minőségileg új, grammatikalizált elemfajtákat nyerünk szinte melléktermék gyanánt, miközben az összemarkolt darabok továbbfejlődnek, viszonyított voltukat lerázzák, s egyszerre a kezdeti minőséghez hasonló, oszthatatlan elemként állnak rendelkezésünkre a beszédbeli felhasználáshoz” (Sebestyén 1967: 195; vö. Károly 1970: 374).

Ugyanezt bizonyos szempontból más szemlélettel, más terminológiával Forgács Tamás a 2000-ben rendezett szegedi nyelvtörténeti konferencián pedig – szavait némileg átfogalmazva – a következőképpen látta. A grice-i pragmatikai maximák, elvek érvényesülését vizsgálva a következőket állapította meg: a beszédtevékenység során a beszélő energiatakarékosságra törekszik (minél kisebb legyen közleményének redundanciája, ezért rövidít, összevon, de közben azért arra is vigyáz, hogy hallgatója megértse közlendőjét. Ennek érdekében „töri magát”, például bizonyos újrajelölésekkel: *kívül* → *kívül-ről*, *hazul* → *hazul-ról*, illetve *innen/hazul* (ablativus), *kőhagyajtásné* → *kőhagyajtásné-ra*: lexikális kompenzáció; a motiváció itt a régi rag elavulása, ezért kell azt élő, aktív, világos irányjelentésű újabb raggal „felfrissíteni”, megerősíteni, egyértelművé tenni. (Az *itt – itt-en*, *ott – ott-an* párok második tagjainak viszonyraggal való ellátása viszont már lényegében redundáns, de ennek is megvan a maga szerepe a kommunikációban.) Az energiatakarékosságot célzó egyszerűsítő, rövidítő, zsugorító folyamatot kiegészíti tehát „a megértés érdekében végzett lexikális kompenzáció” (Forgács 2001: 44), majd az egybeolvadás elve alapján a valamikor szomszédos elemekből egy lexikai egység lett, és „kezdődhet a folyamat előlről” (Forgács 2001: 37–48; vö. Martinet 1967; Benkő 1988).

Milyen szófajú szavak vehetnek részt a grammatikalizációban? Alapszófajba tartozó szavak. Ez a változás tehát egyirányú: mondatrésztértékű alapszófajból → nem mondatrész értékű gram-

matikai szó lehet. Fordítva nem lehetséges. Igéből például (most csak a szófajváltásra gondolva) lehet kötőszó (*vagy, akár, hiszen*), partikula (*lám, vajon, hadd*), ritkán módosítószó (*talán*); határozói igenévből lehet névutó (*fogva, múlva, kezdve*), kötőszó (*illetve, feltéve*); határozószóból (néhány főszófajon kívül) lehet igekötő (*hátra, egybe*), névutó (*alá, össze, helyett*), kötőszó (*ha, hogy, viszont*), módosítószó (*szinte, majd, tényleg, alkalmasint*), partikula (*bezzeg, éppenséggel, mindössze, főleg, épp[en]*) stb. – Grammatikai szóból grammatikai szó ritkán lesz: mégis: kötőszó → partikula ([óm.] *ha, avagy* „vajon”); módosítószó → partikula (*hiszen, bizony, biz, tán*); partikula → kötőszó (*de, ám, bár, ámbár*). Ez a kérdés is további vizsgálatot igényel.

5. Összegzésül: a szófajok történetének problematikája eléggé összetett. Nemcsak az egyes szavak szófajának megváltozása (a konverzió, a zéró morfémás deriváció, a szófajváltás) tartozik a vizsgálat körébe, hanem sok egyéb kérdés is; például a különféle szóalkotási módok, amelyek révén az egyes szófajok gyarapodnak, készletük lexikalizálódással bővül, s az, hogy milyen mondatbeli okok, szintaktikai körülmények, alaki és funkcionális rendszerkapcsolatok játszanak szerepet az új elemek keletkezésében. Az egyes szavakon kívül (a szóalkotás, illetve a szófajváltás kérdése mellett) vizsgálni kell egy-egy szófajnak mint egésznek a változását (például: keletkezik, tehát új szófajként lép a rendszerbe, mint például a kötőszó és a névelő), valamint azt is, hogy ennek következtében az egész szófaji rendszer hogyan módosult.

SZAKIRODALOM

- Ágoston Mihály 1974. A magyar függőszók kategóriája. *NyudÉrt.* 83. sz. 45–50.
- Ágoston Mihály 1993. A magyar halmaznevek. Kategóriájuk. Helyük a mellénevek osztályában a szófaji rendszerben. Belső rendszerük. Novi Sad, Forum Könyvkiadó.
- Ahmanova, O. Sz. 1966. Словарь лингвистических терминов. Москва, Изд. Советская энциклопедия.
- Asher, Robert E. szerk. 1997. *The encyclopaedia of language and linguistics* 1–10. Oxford–New York–Seoul–Tokyo, Pergamon Press.
- Balázs János 1966. Szintagmatizálódás és lexikalizálódás. In: Országh László (szerk.): *Szótártani Tanulmányok*. Budapest, Tankönyvkiadó, 79–88.
- Balázs János 1988. Az egyeztetés szerepe esetrendszerünk kialakulásában. In: *Studia in honorem P. Fábrián, E. Rácz, I. Szathmári oblata a collegis et discipulis*. Budapest, ELTE BTK Mai Magyar Nyelvi Tanársék. 15–9.
- Balogh Dezső 1986. A szófaji érték. *NyIrK.* 30. 43–7.
- Bañcerowski Janus 1999. A kognitív nyelvészet alapelvei. *Nyr.* 123: 78–87.
- Bárcezi Géza 1963. *A magyar nyelv életrajza*. Budapest, Gondolat Kiadó.
- Beard, Robert 1995. *Lexeme-Morpheme Base Morphology. A General Theory of Inflection and Word Formation*. State University of New York Press.
- Benkő Loránd 1967. Nyelvtörténet és mai nyelv. (Adalékok a nyelvi szinkronia és diakronia viszonyához). *ÁNyT.* V: 41–67.
- Benkő Loránd szerk. 1967. *A magyar nyelv története*. Budapest, Tankönyvkiadó.
- Benkő Loránd 1975. A történeti nyelvtudomány néhány kérdéséről. *NyK.* 324–344.
- Benkő Loránd–E. Abaffy Erzsébet–Rácz Endre 1984. „Tájékoztató »A magyar nyelv történeti nyelvtana« munkálatairól”. *MNy.* 129–44.
- Benkő Loránd 1988. *A történeti nyelvtudomány alapjai*. Budapest, Tankönyvkiadó.
- Benkő Loránd főszerk. 1991, 1992, 1995. *A magyar nyelv történeti nyelvtana*. I–II/1, II/2. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Bergenholtz, Henning–Mugdan, Joachim 1979. *Einführung in die Morphologie*. Verlag W. Kohlhammer, Stuttgart, Berlin, Köln, Mainz (Urban-Taschenbücher Band 296).
- Berrár Jolán 1957. *Magyar történeti mondattan*. Budapest, Tankönyvkiadó.
- Berrár Jolán 1967. A szófajok története. In: Benkő Loránd (szerk.): *A magyar nyelv története* [= *MNyT.*]. Budapest, Tankönyvkiadó. 193–212.

- Berrár Jolán 1975. Morfológiai szerkezetek – szintaktikai szerkezetek. *MNy.* 35–40.
- Berrár Jolán 1982. Próbák és problémák a mai magyar nyelv tankönyv új kiadásához. – A szófajok. In: *NyudDolg.* 33. sz. 7–32.
- Borkovszkij–Kuznyecov 1963. В. И. Борковский – П. С. Кузнецов: *Историческая грамматика русского языка.* 1965. изд. 2. дополненное. Москва.
- Bußmann, Hadumod 1990. *Lexikon der Sprachwissenschaft.* 2., völlig neu bearbeitete Auflage. 2002. 3., aktualisierte und erweiterte Auflage, Stuttgart, Kröner Verlag.
- Bynon, Theodora 1997 (1983). *Történeti nyelvészet.* Budapest, Osiris Kiadó.
- Chalker, Sylvia–Weiner, Edmund 1994. *The Oxford dictionary of English Grammar.* Oxford, Clarendon Press.
- Comrie, Bernard ed. 1990. *The World's major Languages.* New York, Oxford, Oxford University Press.
- Conrad, Rudi 1988. *Lexikon sprachwissenschaftlicher Termini.* Leipzig, VEB Bibliographisches Institut.
- Croft, William 1991. *Syntactic Categories and Grammatical Relations.* Chicago and London, The University of Chicago Press.
- Cser András 2000. *A történeti nyelvészet alapvonalai.* Piliscsaba, Pázmány Péter Katolikus Egyetem.
- Crystal, David 1998. *A nyelv enciklopédiája.* Budapest, Osiris.
- Deme László 1953. A nyelv fejlődése belső törvényeinek kérdéséhez. *NyK.* 54: 10–36.
- Deme László 1969. *Az általános nyelvészet alapjai.* Bratislava, Slovenské Pedagogické Nakladateľstvo.
- Dér Csilla Ilona 2004. A grammatikalizáció „tettenérése” – néhány határozói igenévből keletkezett, határozóragot vonzó névutónk kialakulásáról. In: Ladányi Mária–Dér Csilla–Hattyár Helga (szerk.): „... még onnét is eljutni túlra...”. *Nyelvészeti és irodalmi tanulmányok Horváth Katalin tiszteletére.* Budapest, Tinta Könyvkiadó, 37–43.
- Diewald, Gabriele 1997. *Grammatikalisierung.* Tübingen, Max Niemeyer.
- Dressler, Wolfgang U. et. al. 1987. *Leitmotivs in Natural Morphology.* Amsterdam–Philadelphia, John Benjamins.
- Duden 1998. *Grammatik der deutschen Gegenwartssprache.* 6., neu bearbeitete Auflage. Duden Band 4. Dudenverlag, Mannheim, Leipzig, Wien, Zürich.
- Eisenberg, Peter 1998. *Grundriss der deutschen Grammatik.* Band 1: *Das Wort.* Stuttgart, Weimar. Verlag J. B. Metzler.
- ÉKSz. 1972. Juhász József–Szöke István–O. Nagy Gábor–Kovalovszky Miklós (szerk.): *Magyar értelmező kéziszótár.* Budapest, Akadémiai Kiadó.
- ÉKSz² 2003. Pusztai Ferenc (főszerk.): *Magyar értelmező kéziszótár.* Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Fabó Kinga 1984. A szófajváltás. *Nyr.* 108: 360–9.
- Forgács Tamás 1999. Bővítmények grammatikalizálódásának és lexikalizálódásának kérdései az igevalencia szemszögéből. In: Büky László–Forgács Tamás (szerk.): *A nyelvtörténeti kutatások újabb eredményei I. Magyar és finnugor mondattörténet.* Szeged, József Attila Tudományegyetem Magyar Nyelvészeti Tanszék. 23–44.
- Forgács Tamás 2001. Pragmatikai maximák mint a morfológiai tagoltság változásainak mozgatórugói. In: Büky László–Forgács Tamás (szerk.): *A nyelvtörténeti kutatások újabb eredményei II. Magyar és finnugor alaktan.* Szeged, Szegedi Tudományegyetem Magyar Nyelvészeti Tanszék. 37–48.
- Forgács Tamás 2003. Grammatikalizálódás az igeekötők körében. Előadás a Nyelvtudományi Intézetben: BUM-4.
- Gallasy Magdolna 1993. Átmenetiség. In: Horváth Katalin–Ladányi Mária (szerk.): *Állapot és történet – szinkronia és diakronia – viszonya a nyelvben.* ELTE BTK Általános és Alkalmazott Nyelvészeti Tanszék, Budapest, 53–8.
- B. Gergely Piroska 1978. *Magyar történeti nyelvtan.* Cluj-Napoca, Universitatea „Babes-Bolyai”, Facultates de filologie.
- Givón, T. 1984. *Syntax. A functional-typological Introduction.* Amsterdam/Philadelphia, John Benjamins Publishing Company.
- Glück, Helmut (Hrsg.) 1993. *Metzler Lexikon Sprache.* Stuttgart, Weimar, Verlag J. B. Metzler.
- Gombocz Zoltán 1927. Leíró nyelvtan, történeti nyelvtan. *MNy.* 23: 1–6.
- Gombocz Zoltán 1934. Funkcionális nyelvszemlélet. *MNy.* 30: 1–7.
- Grice, H. Paul 1997 [1975]. A társalgás logikája. In: Pléh Csaba–Siklaci István–Terestyéni Tamás (szerk.): *Nyelv – kommunikáció – cselekvés.* Budapest, Osiris Kiadó. 213–27.
- Haader Lea 1999. Részrendszerváltozás az összetett mondatokban. In: Büky László–Forgács Tamás (szerk.): *A nyelvtörténeti kutatások újabb eredményei I. Magyar és finnugor mondattörténet.* Szeged, József Attila Tudományegyetem Magyar Nyelvészeti Tanszék. 59–66.

- Hadrovics László 1992. Magyar történeti jelentéstan. Rendszeres gyakorlati szókincsvizsgálat. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- S. Hámori Antónia 1967. A szóhasadás szerepe formaszórendszerünk kialakulásában. *NyudÉrt.* 58. sz. 91–4.
- S. Hámori Antónia 1983. Az eredeti és a másodlagos szófaji kettősség néhány kérdése. *MNy.* 79: 429–45.
- Herman József 1967. A nyelvi változás belső és külső tényezőinek kérdéséhez. *ÁNyT.* V, 155–68.
- Honti László 2001. A magyar igekötő: nyelvünk kései jövevénye? In: Bakró-Nagy Marianne–Bánréti Zoltán–É. Kiss Katalin szerk.: *Újabb tanulmányok a strukturális magyar nyelvtan és a nyelvtörténet köréből.* Budapest, Osiris Kiadó. 357–67.
- Hopper, Paul–Traugott, Elisabeth C. 1993. *Grammaticalisation.* Cambridge.
- Horváth Katalin–Ladányi Mária szerk. 1993. *Állapot és történet – szinkrónia és diakrónia – viszonya a nyelvben.* Budapest, ELTE Általános és Alkalmazott Nyelvészeti Tanszék.
- Horváth Katalin 1999. Grammatikalizáció és szófejtés (Hozzászólás *-hat/-het* képzőnk keletkezéséhez. In: *Keszler-Eml.* 160–4.
- Jarceva 1998. *Большой энциклопедический словарь. Языкознание.* Главный редактор В. Н. Ярцева. 2. изд. Москва. Научное издательство Большая Российская энциклопедия.
- Juhász Dezső 1999. Adalékok a régi magyar viszonzószók történetéhez. In: *Keszler-eml.* 179–83.
- Juhász József 1980. Vázlatok a szó portréjához. In: Rácz Endre–Szathmári István (szerk.): *Tanulmányok a mai magyar nyelv szókészlettana és jelentéstan köréből.* Budapest, Tankönyvkiadó, 99–120.
- Károly Sándor 1965. A szóképzés grammatikai jellegéről, a szuffixumfajták elkülönítéséről és a képzőproduktivitásról. *NyK.* 67: 273–89.
- Károly Sándor 1980. Hozzászólás a „Történeti nyelvtanításunk helyzete és feladatai” c. előadáshoz. *NyudÉrt.* 104. sz. 41–53.
- Kelemen József 1975. Zur Frage der Entwicklung der Wortarten im Ungarischen. In: *Congressus Tertius Internationalis Fenno-ugristarum [= CTIFU 3]. Pars I.* Tallinn [1970], 612–8.
- Kenesei István 1995. Történeti nyelvtan: elmélet és gyakorlat. *MNy.* 91: 281–91.
- Kenesei, István–Vago, Robert M.–Fenyvesi, Anna 1998. *Hungarian.* Descriptive Grammars. Series Editor: Bernard Comrie. Routledge, London and New York.
- Kenesei István 2000. Szavak, szófajok, toldalékok. In: Kiefer Ferenc (szerk.) 2000. 75–136.
- Kenesei István 2001. A nyelvelmélet a történeti nyelvészetben. In: *Vade mecum! A huszonötödik óra.* Az Uralisztikai Tanszék Kiadványai 9. Szombathely, Berzsenyi Dániel Tanárképző Főiskola. 153–69.
- Kenesei István 2004. Szavak, morféimák, toldalékok. *Nyr.* 128: 441–5.
- Kertész András 2000a. A kognitív nyelvészet lehetőségei és korlátai. *MNy.* 96: 402–17.
- Kertész András 2000b. A kognitív nyelvészet skeptikus dilemmája. *Nyr.* 124: 209–25.
- Kertész András 2001. Nyelvészet és tudományelmélet. *NyudÉrt.* 150. sz.
- Keszler Borbála 1995. A mai magyar nyelv szófaji rendszerezésének problémái. *Nyr.* 119: 293–308.
- Keszler Borbála szerk. 2000. *Magyar grammatika.* Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Keszler Borbála 2001. *A mai magyar nyelv szófaji rendszere.* A Magyar grammatika alapján összeállította Keszler Borbála. Magyar Nyelvészeti Továbbképzési Füzetek 4. ELTE BTK Mai Magyar Nyelvi Tanszék.
- Keszler-Eml. 1999. = Kugler Nóra–Lengyel Klára (szerk.): *Ember és nyelv. Tanulmánykötet Keszler Borbála tiszteletére.* Budapest, ELTE BTK Mai Magyar Nyelvi Tanszék.
- Kiefer Ferenc 1991. Diakrónia a szinkróniában. In: *Benkő-eml.* 342–7.
- Kiefer Ferenc szerk. 1992. *Strukturális magyar nyelvtan. 1. Mondattan.* Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Kiefer Ferenc 1993. A szó. In: Bakró-Nagy Marianne–Szij Enikő (szerk.): *Hajdú Péter 70 éves.* Budapest. 171–8.
- Kiefer Ferenc 1999. *Jelentésemélet.* Budapest, Corvina Kiadó.
- Kiefer Ferenc szerk. 2000. *Strukturális magyar nyelvtan. 3. Morfológia.* Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Kiefer Ferenc szerk. 2003. *A magyar nyelv kézikönyve.* Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Kiss Gábor 1999. Magyar szókinctár. Rokontérmű szavak, szólások és ellentétek szótára. Budapest, Tinta Könyvkiadó.
- Kiss Jenő 1993. A magyar nyelv történeti nyelvtana. *MNy.* 89: 257–80.
- Kiss Jenő 1998. A magyar nyelvtörténet új tankönyve. – keletkezéstörténeti észrevételek. In: Hajdú Mihály–Keszler Borbála (szerk.): *Emlékkönyv Abaffy Erzsébet 70. születésnapjára [= Abaffy-eml.].* Budapest, ELTE Magyar Nyelvtörténeti és Nyelvjárási Tanszéke. 104–6.

- Kiss Jenő–Pusztai Ferenc szerk. 2003. *Magyar nyelvtörténet*. Budapest, Osiris Kiadó.
- É. Kiss Katalin 1996–1997. Van-e általános nyelvészet és magyar nyelvészet? (A személyragos igekötőszerű elemek ürügyén). *NyK.* 25–44.
- É. Kiss Katalin–Kiefer Ferenc–Siptár Péter 1998. *Új magyar nyelvtan*. Budapest, Osiris Kiadó.
- M. Korchmáros Valéria 1999–2000. A morfológia oktatásának aktuális problémái. *NéprNyud.* 40: 15–9.
- Laczkó Krisztina 1995. Szófaj és szófaji érték. Problémafölvetés. In: Laczkó Krisztina (szerk.): *Emlékkönyv Szathmári István hetvenedik születésnapjára*. Budapest, Az ELTE Bölcsészettudományi Kara Mai Magyar Nyelvészeti Tanszéke. 258–67.
- Ladányi Mária 1998. Jelentésváltozás és grammatikalizáció – kognitív és szerves nyelvészeti keretben. *MNy.* 94: 407–23.
- Langacker, Roland 1987. *Foundations of Cognitive Grammar I*. Stanford, University Press, California.
- Langacker, Roland 1991. *Foundations of Cognitive Grammar II*. Stanford, University Press, California.
- Lengyel Klára 1995. Átmeneti kategóriák a nyelv különböző szintjein. *Nyr.* 119: 310–33.
- Lengyel Klára 1996a. A szófajok és a mondatrészek összefüggései. In: *Magyar leíró nyelvtani segédkönyv*. Budapest, Tankönyvkiadó, 43–52.
- Lewandowski 1994 [1975]. Lewandowski, Theodor: *Linguistisches Wörterbuch 1–3*. 6. Aufl. Heidelberg, Wiesbaden. Quelle & Meyer.
- Linke, Angelika–Nussbaumer, Markus–Portmann, Paul R. 1996 [1991]. *Studienbuch Linguistik*. 3., unveränderte Auflage. Reihe Germanistische Linguistik 121. Tübingen, Max Niemeyer Verlag.
- Lyons, John 1969. *Introduction to theoretical linguistics*. Cambridge, University Press.
- Lytkin 1974, 1975, 1976. В. И. Лыткин–К. Е. Майтинская–Карой Редей: *Основы финно-угорского языкознания*. Изд. «Наука» Москва. I–III.
- Maitz Péter 2000. A nyelvtörténet elvi kívánalmairól a német nyelv magyarországi története kapcsán. *Nyr.* 124: 501–13.
- Majtinszkaja, Klara 1988. Segédszók a magyar irodalmi nyelvben. In: Kiss–Szűts szerk. 650–7.
- Martinet, André 1967. *Éléments de linguistique générale*. Paris. (1970. Grundzüge der allgemeinen Sprachwissenschaft. Stuttgart, Verlag W.)
- D. Máta Mária 1984. A határozószók szinonimitása. *MNy.* 80: 297–304.
- D. Máta Mária 1998a. Az alak és a funkció viszonyának kérdéséhez. In: *Abaffy-eml.* 140–2.
- D. Máta Mária 1998b. Rendszer és változás. In: Zoltán András (szerk.): *Nyelv, stílus, irodalom. Köszöntő könyv Péter Mihály 70. születésnapjára*. Budapest, ELTE BTK Keleti Szlav és Balti Filológiai Tanszéke. 389–92.
- D. Máta Mária 2001. Szófaj és szóalkotás. In: Büky László, Forgács Tamás (szerk.): *A nyelvtörténeti kutatások újabb eredményei II. Magyar és finnugor alaktan*. Szeged, Szegedi Tudományegyetem Magyar Nyelvészeti Tanszék. 119–29.
- D. Máta Mária 2003a. A szófajváltás általános kérdései. In: Bakró-Nagy Marianne–Rédei Károly (szerk.): *Ünnepi kötet Honti László tiszteletére*. Budapest. A Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete. 278–84.
- D. Máta Mária 2003b. A magyar szófajváltás jellemzői. In: Hajdú Mihály–Keszler Borbála (szerk.): *Köszöntő könyv Kiss Jenő 60. születésnapjára*. Budapest, ELTE Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézete – Magyar Nyelvtudományi Társaság. 70–6.
- D. Máta Mária 2003c. Ragszilárdulás – lexikalizálódás. *MNyj.* XLI, 409–14.
- D. Máta Mária 2003d. Szófaj történet. In: Kiss Jenő, Pusztai Ferenc (szerk.): *Magyar nyelvtörténet*. Budapest, Osiris Kiadó, 204–33, 393–429, 632–62, 739–56, 824–30.
- D. Máta Mária 2004a. A szófajváltás a magyarban. *MNy.* 100: 43–51.
- D. Máta Mária 2004b. Szófajok a grammatikában. *Nyr.* 128: 452–63.
- Matthews, P. H. 1974. *Morphology. An Introduction to the Theory of Word-structure*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Matthews, P. H. 1981. *Syntax*. Cambridge University Press. Cambridge, New York, New Rochelle, Melbourne, Sydney.
- Melcsuk 1997. Мельчук И. А. *Курс общей морфологии*. Том 1. Введение и Часть первая: Слово. Москва.
- Mescsanjinov 1978. И. И. Мещанинов: *Члены предложения и части речи*. Ленинград, Наука.
- MGr. = Keszler Borbála (szerk.) 2000. *Magyar grammatika*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.
- MMNy. 1968. *A mai magyar nyelv*. Szerk.: Rácz Endre. Budapest, Tankönyvkiadó.

- MMNyR. = *A mai magyar nyelv rendszere I–II*. 1961, 1962. Szerk.: Tompa József. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- MNyT. = Bárczi Géza–Benkő Loránd–Berrár Jolán 1967. *A magyar nyelv története*. Budapest, Tankönyvkiadó.
- MNyTört. = Kiss Jenő–Pusztai Ferenc szerk. 2003. *Magyar nyelvtörténet*. Budapest, Osiris Kiadó.
- A. Molnár Ferenc 1985. Ige-névszói kettős (hármás) szófajúság az ősmagyar korban. *NyK*. 87: 37–47.
- A. Molnár Ferenc 1991. A két- és többszófajúság; a szófajváltás. *TNyT*. I: 553–83.
- A. Molnár Ferenc 1992. A két- és többszófajúság; a szófajváltás. *TNyT*. II/1: 911–28.
- Morkovkin–Luckaja–Bogacseva 1997. Морковкин В. В.–Луцкая Н. М.–Богачева Г. Ф. *Словарь структурных слов русского языка*. Москва. Институт Русского Языка имени А. С. Пушкина. «Лазурь»
- Mühlner, Werner–Sommerfeldt, Karl-Ernst (Hrsg.) 1993. *Wortarten und Satztypen des Deutschen und Russischen*. Peter Verlag, Frankfurt am Main/Berlin/Bern/New York/Paris/Wien.
- Nyomárkay István 1998. A bécsi grammatikák és a XVIII–XIX. századi magyar és szláv nyelvtanok. In: Zoltán András (szerk.): *Nyelv, stílus, irodalom. Köszöntő könyv Péter Mihály 70. születésnapjára*. Budapest, ELTE BTK Keleti Szláv és Balti Filológiai Tanszéke. 428–31.
- Papp Ferenc 2000. *A Debreceni Thésaurusz*. Linguistica, Series C, Relationes 11. Budapest, Az MTA Nyelvtudományi Intézete.
- Papp István 1963. A szóalkotás problémái. *MNyj*. 9: 3–31.
- Péter Mihály 1967. A strukturális szemléletű történeti nyelvtan kérdéséhez. *ÁNyT*. V, 247–68.
- Péter Mihály 1980. A prágai iskola. In: Balázs János (szerk.): *Nyelvi rendszer és nyelvhasználat*. Budapest, 116–37.
- Pléh Csaba–Györi Miklós szerk. 1998. *A kognitív szemlélet és a nyelv kutatása*. Budapest, Pólya Kiadó.
- Pléh Csaba 1998. *A mondatmegértés a magyar nyelvben*. Budapest, Osiris Kiadó.
- Plungjan 2003. В. А. Плу́нган, *Общая морфология*. Москва, Московский Государственный Университет им. Ломоносова.
- Pusztai Ferenc 1999. Kiss Gábor főszerk.: Magyar szókincstár. *Magyar Tudomány* 1999/2: 198–9.
- Pusztai Ferenc főszerk. 2003. *Magyar értelmező kéziszótár*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Rácz Endre 1985. A grammatika szerepe az anyanyelvi nevelésben. *MNyj*. 81: 258–66.
- RagSz. = Elekfi László 1994. *Magyar ragozási szótár*. Budapest, MTA Nyelvtudományi Intézete.
- Ravila, Paavo 1957. Die Wortklassen, mit besonderer Berücksichtigung der uralischen Sprachen. *JSFOu*. 59. 7–8.
- Rédei Károly 1974. *Основы финно-угорского языкознания*. Изд. «Наука» Москва. 50–97.
- Robins, Robert Henry 1999. *A nyelvészet rövid története*. Budapest, Osiris–Tinta Kiadó.
- Schaeder, Burkhard–Knobloch Clements (Hrsg.) 1992. *Wortarten. Beiträge zur Geschichte eines grammatischen Problems*. Max Niemeyer Verlag, Tübingen.
- Scserba, L. V. 1983. [1924] Szófajok az orosz nyelvben. In: Dezső László és J. Sz. Maszlov (szerk.): *Orosz és szovjet általános nyelvészet. Szöveggyűjtemény*. Budapest, Tankönyvkiadó. 186–209.
- Sebestyén Árpád 2000. Rag vagy névutó? (A Jókai-kódex *-balól/-belől* toldalékaihoz) *MNyj*. 38: 361–74.
- Shopen, Timothy ed. 1985. *Language typology and syntactic description*. Volume I–III. Cambridge/London/New York/New Rochelle/Melbourne/Sydney, Cambridge University Press. „Pars of speech systems”: Volume I. 3–61.
- Simonyi Zsigmond 1881–1883. *A magyar kötőszók*. Budapest, MTA Könyvkiadó Hivatala.
- Simonyi Zsigmond 1888, 1892. *A magyar határozók*. I–II, Budapest, MTA kiadása.
- Sinor D. (Ed.) 1988. *The Uralic Languages: Description, History and Foreign influences*. Handbuch der Orientalistic 8/1, Brill, Leiden.
- Skalička, Vladimír 1975. A finnugor nyelvek tipológiájáról [1967, 1968]. In: Gulya János (szerk.): *A vízimadarak népe*. Budapest, Európa Könyvkiadó. 339–51.
- Szathmári István 1968. *Régi nyelvtanaink és egységesülő irodalmi nyelvünk*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Szathmári István 2005. *A szűkebb és tágabb haza nyelve. Néprajzi és irodalmi nyelvi tanulmányok*. Szerk.: Tátrai Szilárd és Tolcsvai Nagy Gábor. Budapest, ELTE BTK Mai Magyar Nyelvi Tanszék.
- Szende Tamás 1996. *A jelentés alapvonalai*. Budapest, Corvinus.
- Szerebrennyikov B. A. 1986 [1973]. Általános nyelvészet. A nyelv belső struktúrája és a nyelvészeti kutatás módszerei. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Szilágyi N. Sándor 1978. *Világunk, a nyelv*. Bukarest, Kriterion Kiadó.
- Szilágyi N. Sándor 1996, 1997². *Hogyan teremtsünk világot?* Kolozsvár, Erdélyi Tankönyvtanács.
- Szili Katalin 1995. Az igekötős igék képzéséről (Elméleti fejtegetések és gyakorlati vizsgálatok). *Dolgozatok a magyar mint idegen nyelv és a hungarológia köréből* 32. szám, Budapest.

- Telegdi Zsigmond 1961. Elméletek a szófajok természetéről (Kritikai megjegyzések). In: Sulán Béla (szerk.): *Nyelvtani tanulmányok*. Budapest, Tankönyvkiadó. 25—48.
- Telegdi Zsigmond szerk. 1972. *Hagyományos nyelvtan – modern nyelvészet*. Budapest, Tankönyvkiadó.
- Temesi Mihály 1961. A szófaji értékek változásai. In: Sulán Béla (szerk.): *Nyelvtani tanulmányok*. Budapest, Tankönyvkiadó. 69—88.
- TNYt. = Benkő Loránd (főszerk.): *A magyar nyelv történeti nyelvtana*. I. 1991, II/1. 1992, II/2. 1995. Budapest, Akadémiai kiadó.
- Tolcsvai Nagy Gábor 1999. Térjelölés a magyar nyelvben. *MNy*. 95: 154–65.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2000. A kognitív nyelvészet elméleti hozadéka a szövegtan számára. *Nyr*. 124: 494–500.
- Tompa József (szerk.) 1961, 1962. *A mai magyar nyelv rendszere* [= *MMNyR*.] I– II. kötet, Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Trask, R. L. 1995. *A Dictionary of Grammatical. Terms in Linguistics*. New York, Routledge.
- Успенский 2002. Б. А. Успенский: *История русского литературного языка*. Аспект Пресс Москва.
- G. Varga Györgyi 1987. Néhány nem tiszta szófaji kategória vizsgálati módjáról. In: Rácz Endre–Szathmári István (szerk.): *Tanulmányok a mai magyar nyelv szófajtana és alaktana köréből*. Budapest, Tankönyvkiadó, 59–73.
- H. Varga Márta 2004. *A magyar fosztó- és tagadóképző vizsgálata*. Budapest (PhD-dolgozat, kézirat).
- Velcsov Mártonné 1982. Módosítószók és kötőszók történeti összefüggései. *NéprNyttud*. 26: 143–59.
- Vinogradov 1972. [1947] В. В. Виноградов: *Русский язык /грамматическое учение о слове/*. Москва.
- Vogel, Petra Maria 1996. Wortarten und Wortartenwechsel. Zu Konversion und verwandten Erscheinungen im Deutschen und in anderen Sprachen. Berlin/New York. Walter de Gruyter.
- Vogel, Petra M.–Comrie, Bernard ed. 2000. *Approaches to the Typology of Word Classes*. Berlin–New York, Mouton de Gruyter.
- Wacha Balázs 2000. A szófajtan alapjai. Alapfogalmak, történeti áttekintés, gyakorlatok. Piliscsaba, Pázmány Péter Katolikus Egyetem.
- Weinrich, Harald 1993. *Textgrammatik der deutschen Sprache*. Dudenverlag Mannheim, Leipzig, Wien, Zürich.
- Zsinka István 1939. A beszédrészek magyar elnevezéseinek története. *MNyTK*. 49.
- Zwicky, Arnold eds. 1998. *The Handbook of Morphology*. Blackwell, Oxford.

D. Máta Mária

SUMMARY

D. Máta, Mária

Historical problems of parts of speech

The problem area of the history of parts of speech is rather complex. The range of topics belonging here does not only include changes of part-of-speech affiliation (conversion, zero derivation, transmutation) but also a number of other issues like various ways of word formation by which certain word classes become larger, their stock increases by lexicalisation or like the problem of what syntactic reasons or circumstances, formal or functional aspects of the system play a role in the creation of new lexical items. In addition to individual words (the issues of word formation and conversion), the changes of word classes as wholes (for instance, cases where a new part of speech emerges, becomes part of the system, like conjunctions or articles) have to be investigated, as well as the consequent modifications of the whole part-of-speech system.